

Orta Çağ Türk Ciltlerinde Bezeme Unsuru Olarak Kullanılan Mühürlerin Form ve İçerik Analizi

Form and Content Analysis of Seals Used as Decorative Elements in Medieval Turkish Bookbindings

Fatma Şeyma BOYDAK*

Özet

Cilt sanatı, kitap üretim faaliyetinde yazılanı muhafaza etme ve dağılmadan kitabın okunmasını sağlama amacıyla icra edilen bir sanat koludur. Cilt üretiminde bu işlevsel amacın yanı sıra cildi bir sanat kolu haline getiren ve dönemlere has farklı üsluplarda yapılan süslemeler de ön plana çıkmaktadır. Orta çağ Türk ciltlerinde genellikle rûmî, geometrik veya bitkisel motiflerden oluşan desenler süsleme amacıyla kapaklar üzerine tatbik edilmiştir. Kimi zaman aynı desen tasarımı her iki kapağa da uygulanmışken kimi zaman da Anadolu Selçuklu ciltlerinde olduğu gibi ön ve arka kapak farklı desenlerle bezenmiştir. Orta çağ cilt bezeme repertuarı kenar bezemeleri bakımından da oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu süsleme öğelerinin haricinde ciltler üzerine bezeme unsuru olarak mühürlerin de uygulandığı tespit edilmiştir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu mühürler gerek yurtiçi gerekse yurtdışındaki müze ve kütüphanelerde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Orta çağ dönemine ait yazma eserlerin ciltleri üzerinde tespit edilmiştir. Orta çağ Türk ciltlerinin tespit edilmiş en önemli örnekleri; Selçuklu, İlhanlı, Memlük ve Beylikler döneminde görülmektedir. Bu dönem ciltleri, süslemeleri açısından mühim olduğu kadar üzerlerinde yer alan mühürleri bakımından da öneme sahiptir. Mühürlerin içeriğinde cildin mücellidine işaret eden erkek isimleri ve tevekkül veya temenni içeren çeşitli dua ibâreleri (hasbiyallah, sikatî billah vb.) yer almaktadır. Mühürlerde cildin sanatkarının adının yer alması Orta çağ mücellit teşkilatının aydınlatılmasına az sayıda örnekle de olsa katkı sunmaktadır. Form itibariyle ise mühürler yaklaşık 4-7 mm çapında olup genellikle dairevî formdadır. Mühürlerin bezeme unsuru olarak ekseriyetle üçgen köşebent içlerine, şemselerin içi ve etrafına aynı zamanda sertâb yüzeyine uygulandığı tespit edilmiştir. Mühürlerin cilt kapakları üzerine küçük el aletleri veya çivilerle soğuk baskı tekniğinde uygulandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Orta Çağ Türk Cilt Sanatı, Mühür, Mücellit, Dua, Bezeme.*

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Konya-Türkiye; e-posta: seyma.boydak@selcuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5111-7239>

Abstract

Binding art is a branch of art performed in book production activities with the aim of preserving what is written and ensuring that the book can be read without falling apart. In addition to this functional purpose in binding production, decorations made in different styles specific to the periods, which turn the binding into a branch of art, also come to the fore. In medieval Turkish bindings, patterns consisting of rumi, geometric or floral motifs were applied to the covers for decoration purposes. Sometimes the same pattern design was applied to both covers, while sometimes the front and back covers were decorated with different patterns, as in Anatolian Seljuk bookbindings. The medieval binding decoration repertoire also has a wide range in terms of edge decorations. Apart from these decorative elements, it has been determined that seals were also applied on the bindings as a decorative element. These seals, which are the main subject of our study, were identified on the bindings of medieval manuscripts as a result of our research in museums and libraries both at home and abroad. The most important examples of medieval Turkish bindings are seen in the Seljuk, Ilkhanid, Mamluk and Principality periods. The bindings of these periods are important not only in terms of their decorations, but also in terms of the seals on them. The contents of the seals include male names indicating the bookbinder of the binding and various prayer phrases containing trust or wish (hasbiyallah, sikati billah, etc.). The inclusion of the name of the artist of the binding on the seals contributes to learning about the medieval bookbinding organization, albeit with a small number of examples. In terms of form, the seals are approximately 4-7 mm in diameter and are generally circular in shape. It has been determined that the seals were mostly applied to the inside of the triangular corner-pieces, inside and around the medallions, and also to the fore-edge flap surface as a decorative element. It is seen that the seals were applied on the binding covers using the without gold pressing technique with small hand tools or nails.

Keywords: *Medieval Turkish Bookbinding Art, Seal, Bookbinding, Prayer, Decoration.*

GİRİŞ

Cilt sanatı, kitap üretim faaliyetinde yazılanı muhafaza etme ve dağılmadan kitabın okunmasını sağlamak amacıyla icra edilen bir sanat koludur. Cilt üretiminde bu işlevsel amacın yanı sıra cildi bir sanat kolu haline getiren ve dönemlere has farklı üsluplarda yapılan süslemeleridir. Orta çağ Türk ciltlerinde genellikle rûmî, geometrik veya bitkisel motiflerden oluşan desenler süsleme amacıyla kapaklar üzerine tatbik edilmiştir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde mühürlerin de ciltler üzerine bezeme unsuru olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu mühürler gerek yurtiçi gerekse yurtdışındaki müze ve kütüphanelerde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Orta çağ dönemine ait yazma eserlerin ciltleri üzerinde tespit edilmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde orta çağ Türk cilt sanatı, cildin bölümleri ve bezeme teknikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından araştırmanın temel terimi olan mühür kavramı ele alınmış ve mühür çeşitlerine değinilmiştir. Devamında çalışmamıza konu olan cilt mühürleri, içerik ve formları bakımından analiz edilmiş ve bunların cilt kapaklarının hangi bölümlerinde bezeme unsuru olarak kullanıldıkları örnekler eşliğinde izah edilmiştir.

1.Orta Çağ Türk Ciltlerinde Bölümler ve Bezeme Teknikleri

Orta çağ Türk ciltlerinin tespit edilmiş en önemli örnekleri; Selçuklu, İlhanlı, Memlük ve Beylikler döneminde görülmektedir. Bu dönem ciltleri, süslemeleri açısından mühim olduğu kadar üzerlerinde yer alan mühürleri bakımından da öneme sahiptir.

Türk ciltlerinin bölümleri ekseriyetle dönemlere göre farklılık göstermemekle birlikte orta çağ Türk cilt sanatında temelde ön ve arka kapak, sırt, sertâb, mikleb ve kapak içi bölümleri bulunmaktadır (Görsel 1). Kapakların her biri deffe diye de adlandırılmıştır. İki kapağı ifade eden “deffeteyn” tâbirinin ise cilt kelimesi yerine kullanılabileceği ifade edilmektedir (Özen 1998: 11). Ön ve arka kapağın birleştiği deri kısma sırt veya dip denilmektedir. Türk ciltlerinde sırt daima düz yapılmış olup burada yazı ya da tezyînâta da yer verilmemiştir. Kapak ile sırt arasına bırakılan paya ise muhat payı denilmektedir. Sertâb, arka kapakla mikleb arasında bulunan, eserin ağız kısmını örten bölümdür. Sertâbın arka kapak ve mikleble bağlandığı uzun kenarlarındaki mukavvâsız hareketli kısımlara dudak payı denilmektedir. Mikleb ise sertâba bağlı, uç kısmı üçgen olan uzantıdır. Kapakların iç yüzüne, kapak içi denilmektedir. Burası için, iç kapak tâbiri de kullanılmaktadır. Kapak içlerinin metin kısmına bağlandığı bölüme ise köstek denilmektedir (Seçen 2017: 63).

Kapak yüzeyinde ise şemse, salbek, köşebent ve bordür/pervaz (kenar bezemesi) bölümleri bulunmaktadır (Görsel 1). Şemse; dairevî, oval, mekik, çokgen vb. formlarda olan ve kapak, kapak içi veya miklebin merkezinde yer alan tezyînî ögedir. Salbek ise şemsenin alt ve üst ucundaki küçük tezyînî ögedir. Köşebent ise kapak, kapak içi ve miklebin köşesindeki, cedvele bitişik iki yanı düz, içe bakan yanı düz ya da dilimli üçgen formda tezyînî ögedir. Pervaz (bordür) veya kenar bezemesi ise kapakları dört yönden çevreleyen bezemedir. Kenar bezemeleri; rûmî, zencerek, geometrik ve hatâî grubu motifleri gibi çeşitli motiflerden oluşan desenlerden müteşekkildir.

Orta çağ Türk ciltlerinde ağırlıklı olarak soğuk baskı tekniği kullanılmıştır. Soğuk ifadesi cilt sanatında altınsız anlamında kullanılmaktadır. Desenin; kalıp, çivi ve diğer el aletlerinin deriye direk basılarak veya vurularak geçirilmesidir. Hem kapak yüzeyi hem de kapak içinde soğuk baskı tekniği kullanılmıştır. Altın kakma ve zermürekkep boyama

teknikleri ise altın kullanılarak yapılan süsleme teknikleridir. Genellikle nokta formunda olan altın kakmalar, cild üzerinde tüm tezyînâtı destekleyen boşlukları dolduran ve ona ihtişam katan bir görev üstlenir. Zermürekkeple boyama ise boya formunda altının tahrir kalınlığına göre seçilen fırçayla uygulandığı teknik olup boyama sonrası altınlar zer-müh-reyle parlatılır. Orta çağ Türk ciltlerinde en yaygın görülen teknikler, soğuk baskı ve altın kakma teknikleridir. Zermürekkeple boyama ise aşağı yukarı 14. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlanır.

2.Mühür Kavramı ve Çeşitleri

Mühür, Farsça bir kelime olup sert malzeme üzerine, basıldığı zaman düzgün çıkması için ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı, arma, simge veya damgadır. Aynı zamanda bunların baskısı için de kullanılan bir kelimedir (Taş ve Bozkurt 2020: 527). Sözlükte ise “üzerinde bir kişinin, makamın ya da kuruluşun adının kazındığı ve basıldığı yere imza hükmünde *iz bırakan alet, damga, kaşe veya basıldığı yere bıraktığı iz*” olarak tanımlanmaktadır (İ. Ayverdi 2011: 2222). Farsça *engüster* veya *nigîn* kelimeleriyle de anılmaktadır (Çaycı 2018: 237).

Doğu toplumlarında imzanın yerine mühürlerin kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti’nde mühür, “*sultan tarafından vezirine verilen önemli bir egemenlik ve yetki sembolü*” idi. Mühür, aynı zamanda idarî mekanizmanın işleyişi ve devletin tarafsız bir makam olarak güç ve kudretinin de göstergesidir (Çaycı 2008: 231-233). Osmanlı döneminde ise mühür, padişahların saltanatlarının sembolü olması nedeniyle hükümdar değiştikçe mühür de değişmekteydi (Kut ve Bayraktar 1984: 11).

Mühürlerin; *müht-i humâyûn, resmî mühürler, vakıf mühürleri, şahsî mühürler ve tatbik mühürleri* olmak üzere beş türü olduğu tespit edilmiştir (Kütükoğlu 2018: 84-97). Vakıf mühürleri, genellikle yazma eserlerin 1a numaralı varaklarında bulunan, içeriğinde vâkıfın şart ve taleplerinin yer aldığı mühürlerdir. Mühür metninde önce vâkıfın mesleği, adı, babasının adı, üzerinde vakıf mührü olan kitabın nereye, ne maksatla, ne zaman ve hangi şartlarla vakfettiği yazılıdır (Kut ve Bayraktar 1984: 20-21).

Osmanlılar mühür kelimesinden mühürlü anlamına gelen *memhûr* ve mühürlemek anlamına gelen *temhir* kelimelerini türetmişlerdir (Kütükoğlu 2020: 529-530). Bu bakımdan çalışma kapsamındaki cildlere “*memhûr cildler*” demek mümkün görünmektedir.

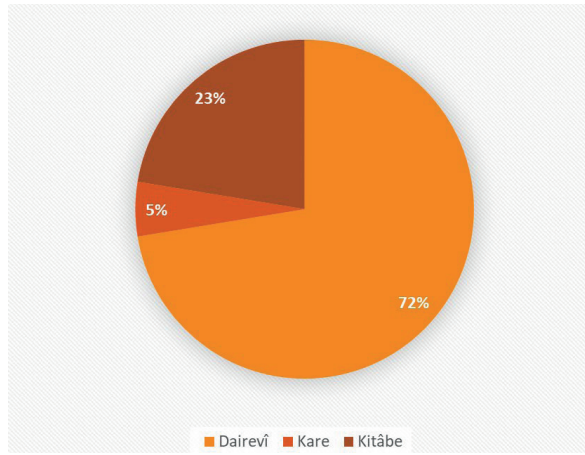
3.Orta Çağ Türk Ciltlerinde Bezeme Unsuru Olarak Kullanılan Mühürlerin İçerikleri ve Form Çeşitleri

Orta çağ Türk ciltlerinde bezeme genellikle kapakların şemse, salbek, köşebent, bordür/pervaz bölümlerinde ya da sertâb, mikleb veya kapak içi bölümlerinde yer almaktadır. Bu bölümlerde yer alan bezemeler ekseriyetle rûmî, geçme-örgü ve geometrik motiflerden ibarettir. Ayrıca gerek kapak bölümlerinin (şemse, köşebent vb.) iç kısımlarına gerekse cildin çeşitli yüzeylerine gülçe şeklinde çivilerle bezemeler yapılmıştır (Görsel 2). Noktalık çivileri de benzer süslemeler için kullanılan ciltçilik el aletlerindendi (Görsel 3). Yapılan araştırmalar neticesinde tüm bu motiflerle birlikte mühürlerin de ciltlerde bezeme unsuru olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Şemse içindeki geçme desenlerinin aralarına, doğrudan şemse merkezine, köşebent içlerine, salbek bulunmayan ciltlerde salbek yerlerine vurulan mühürler, mühürlerin gülçe vb. süsleme unsuru yerine uygulandığını gösterir niteliktedir.

Mühürler; form ve içerikleri bakımından aşağıda detaylı olarak analiz edilmiş ve bezeme olarak kullanıldıkları bölümler çeşitli müze ve kütüphanelerden cilt örnekleriyle izah edilmiştir.

3.1. Mühürlerin Form Analizi

Orta çağ Türk ciltlerinde bezeme unsuru olarak kullanılan mühürlerin; dairevî, kitâbe ve kare formda olmak üzere üç türde tasarlandığı görülmektedir (Grafik 1). Konuyla ilgili yapılan çalışmada mühürlerin %72 oranında **dairevî formda** olduğu tespit edilmiştir (Boydak 2023b: 275). Bu da mühürlerin yaygın olarak dairevî formda tasarlandığını göstermektedir. Mühürler, ekseriyetle 4-7 mm çapındadır. Bu mühür çivileri, yukarıda örnekleri verilen gülçe veya noktalık çivilerine benzer şekilde imal edilerek ciltlere uygulanmış olmalıdır. Dairevî formda mühürlerin bezeme unsuru olarak kullanıldığı çeşitli cilt örnekleri, mühürlerin içerik analizi başlığı altında yer almaktadır.

Grafik 1: Türk ciltlerinde yer alan mühürlerin form bakımından dağılımı

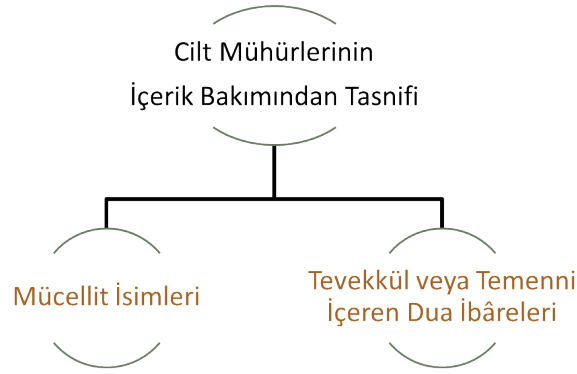
Form tasnifinin ikinci sırasında, %23 oranıyla **kitâbe formu** yer almaktadır. Ağırlıklı olarak kapak içlerinde bu forma rastlanmaktadır. Bu tür örneklerde mühür içerikleri; dairevî, altıgen veya çok kollu yıldızlardan oluşan kitâbeler/paftalar içerisine yerleştirilmiştir. TSMK III. Ahmed 286 envanter numaralı ve 787/1385 tarihli eserin “Amile mücellid Hasan sâhibuhu” imzalı cildi (Boydak 2023b: 161-165) ve İnebey YEK Hüseyin Çelebi 481 envanter numaralı ve 845/1441 tarihli eserin “Amile Mücellid Haydar b. Turbegî” imzalı cildi (Raby ve Tanındı 1993: 35) bu türün önemli örneklerindedir.

Form tasnifinin üçüncü sırasında ise %5 oranıyla **kare form** yer almaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde iki cilt üzerinde kare formda mührü rastlanmıştır. İlki Abdurrahman imzalı TSMK III. Ahmed 6666 envanter numaralı cilt (Çakmak 2021b: 79, 85)¹, diğeri ise Râbi‘ imzalı Oriental Institute A12125 envanter numaralı cilttir (Bosch vd. 1981: 125-126).

¹ Bezeme ve mücellit mührünün kullanım şekli bakımından cilt, TSMK Emanet Hazinesi 247 envanter numaralı eserin cildiyle büyük oranda aynıdır. Bu nedenle cilt kapağının, orijinal ciltleri üzerinde bulunmayan TSMK Emanet Hazinesi 248, 249 veya 250 envanter numaralı cüzlerin birinin cildi olması kuvvetle muhtemel görülmektedir. Tanındı'nın da “çıkarılan cild kapaklarının bir grubu da mücellid Abdurrahman'ın eseridir” tespiti bu savı destekler niteliktedir (Tanındı 1990: 108-109).

3.2. Mühürlerin İçerik Analizi

Orta çağ Türk ciltlerinde bezeme unsuru olarak kullanılan mühürler, içerikleri bakımından **mücellit isimleri** ve **tevekkül veya temenni içeren çeşitli dua ibâreleri** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mücellit mühürleri; genellikle içinde erkek isimlerinin yazılı olduğu ve cildin mücellidine işaret eden imza mühürleridir. Mücellit mühürleri hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalarla tespit edilen mücellit isimleri; Abdurrahman, Ali, Ebû Bekir el-Mücellidî el-Mevlevî el-Hamevî, Emin, Esad, Gâlib, Hasan, Haydar b. Turbegî, İbrahim, İzzeddîn, Mağribî, Mahmûd, Mehmed eş-Şerîf, Muhammed, Ömer ed-Dımaşkî, Râbi', Sermedî, Şeref, Yûsuf ve Yûsuf el-Konevî'dir.²

Grafik 2: Mühürlerin içerik bakımından tasnifi

739/1338 tarihli Süleymaniye YEK Fatih 228 envanter numaralı cildin kapakları, ¼ oranında simetrik geometrik desenle tam zemin tezyîn edilmiştir (Görsel 4). Desen araları gülçe ve örgülerle bezenmiştir. Geometrik desenin merkezindeki altıgen paftanın içi ise birbirinin aynı yedi adet dairevî mührün yedi yapraklı çiçek motifi oluşturacak şekilde vurulmasıyla doldurulmuştur (Görsel 5). Bu tür tasarımlar ciltlerde genellikle gülçelerle yapılmakta iken bu ciltte mücellit mühürleriyle yapılmıştır. Mühürlerin içerisinde “**Amile Yûsuf el-Konevî**” yazılıdır. Dairevî form etrafı sarmal/çift iplik kenar bezemesiyle çevrilidir.

699/1299 tarihli TSMK III. Ahmed 465 (9-10) envanter numaralı cildin köşebent içlerinde ve mikleb şemsesinde mücellit mühürleri bezeme ögesi olarak kullanılmıştır (Görsel 10). Mühürler içerisinde “**Mehmed eş-Şerîf**” yazılıdır. Genellikle gülçe veya kademeli örgülerle bezenen orta çağ Türk ciltlerinin köşebent içleri, bu örnekte mücellit mührünün üç kez vurulmasıyla bezenmiştir. Mücellit mühürlerinin en sık kullanıldığı alanlar olan köşebentler (Boydak 2023a: 87-89) hem mücellit adını barındırması hem de bu dairevî formdaki mühürlerle tezyîn edilmeleri bakımından önemlidir. Bu örnekte mühürler, bir önceki örnekte kapak merkezine yedili şekilde kullanıldığı gibi sertâb paftalarının merkezlerine işlenmiştir. Etrafında altın noktalar ve sade soğuk tığlar vardır. Gülçelerle tam zemin tezyîn edilen miklebin ortasında ise iç içe iki dairevî formdan oluşan hilâl şemse yer almaktadır. İçteki dairevî formun ucunda aralarında altın noktaların ve sade soğuk tığların yer aldığı üç adet mücellit mührü bulunmaktadır (Görsel 11).

² Mücellit mühürleri hakkında öne çıkan literatür: Weisweiler 1962; Ünver 2010; Bosch vd. 1981; Haldane 1983; Tanındı 1990; Raby ve Tanındı 1993; Arıtan, 2001: 1/39-42, 511-518; Bilmiş 2014: 53-66; Çakmak 2021a: 324-336; Çakmak 2021b: 60-89; Boydak, 2022: 415-424; Boydak 2023b.

Mücellit mührünün kapak içinde uygulandığı örneklerden birisi ise İnebey YEK Ulu Camii 557 envanter numaralı eserdir (Bilmiş 2014: 64). 14. yüzyıla tarihlendirilen eserin cilt kapak içi, yüzeyi tam zemin geometrik desenle bezeli deriyle kaplıdır. Desen deriye sıcak pres uygulamasıyla soğuk baskı tekniğinde işlenmiştir. Çok kollu yıldız motifinden türetilen geometrik desenin pafta içlerinde rûmî desenler bulunmaktadır (Görsel 16). 12 kollu yıldızın içinde ise kabartma halde “**Mahmûd**” yazısı yer almaktadır (Görsel 17). Bu mücellidin adıdır. Tasarım açısından diğer paftalardaki rûmî desenlerle doldurulması makul olabilecek bu kısımlar, yazının estetik vasıflarından da istifade edilerek bir bezeme ögesi niteliğinde mücellit imzası ile doldurulmuştur.

Orta çağ Türk ciltleri üzerinde yer alan mühürlerin tamamının içeriği mücellit ismi değildir. Ciltler üzerinde, içinde dua veya temenni ifadesi olarak nitelendirilebilecek ibârelerin yazılı olduğu mühürler de bulunmaktadır. Bu ifadeler; sikatî billah, hasbiyallah ve el-izzü'd- dâim ibâreleridir.

İnebey YEK Hüseyin Çelebi 641 envanter numaralı cildin şemse içinde geçmeler arasında dairevî mühürlere yer verilmiştir (Görsel 6). Mühürler 5 mm çapında olup içinde “**sikatî billah**” (güvenim Allah’adır) yazılıdır. Mühürlerin uygulandığı yerler gülçe veya noktalıkla süslemenin yapıldığı boşluklardır (Görsel 7). Ancak bu cildde ilgili kısımlar mühürlerle bezenmiştir. Köşebent uçlarında da birer adet mührü yer verilmiştir. Aynı içerikte mührün doğrudan köşebent yerine kullanıldığı örnek de mevcuttur. Yusuf Ağa YEK 652 envanter numaralı cildin köşelerine “**sikatî billah**” yazılı beş mühür vurulmuştur. Mühür aralarında soğuk noktalar ve ucunda sade tığ yer almaktadır. Şemse merkezinde de bir adet mühür vardır. Her iki örnek de mührün yalnızca tevekkül maksatlı kullanılmadığının aynı zamanda bezeme unsuru olarak da kullanıldığının göstergesidir.

Manisa YEK 7992 envanter numaralı ve 703/1303 tarihli cildin çeşitli yerlerinde “**hasbiyallah**” (Allah bana yeter) yazılı dairevî mühürler bezeme ögesi olarak kullanılmıştır (Görsel 8). Özellikle şemsenin alt ve üst kısımlarındaki boşluklarda yedi adet dairevî mührün yedi yapraklı çiçek motifi oluşturacak şekilde vurulması dikkat çekicidir. Bu kompozisyon salbek bezemesi işlevinde tasarlanmıştır (Görsel 9). Tamamen bezeme ögesi özelliği göstermektedir.

14. yüzyıla tarihlendirilen Kastamonu YEK 2779 envanter numaralı cildin arka kapak pervazında ise mührün, kenar bezemesi olarak kullanıldığı görülmektedir (Görsel 14-15). Mühürde “**el-izzü'd-dâim**” (sonsuz güç) ibâresi yazılıdır. Üç farklı tasarımda pervazla çevrili bu cildde yazı, ifade ettiği temenni veya dua maksadının yanında, ardi sıra basılarak uygulanmasıyla da cedveller arasında tezyînî bir vasıfla yer almaktadır. Yazının estetik boyutu da onun bezeme unsuru olmasına elbette katkı sunmaktadır.

Sonuç

Türk tarihinin en eski sanat kollarından birisi olan cilt sanatı, Selçuklu ve Beylikler devri başta olmak üzere orta çağ ciltlerindeki mühürlerinin form ve içerik analizi bakımından çalışmamıza konu olmuştur. Çalışma kapsamında ele alınan örnekler bakıldığında bu mühür uygulamalarının daha ziyâde 14. yüzyıl ciltlerinde uygulandığı tespit edilmiştir. Mühürlerin uygulanmasında ise tüm örneklerde soğuk baskı tekniği kullanılmıştır.

¹ Mührün diğer örnekleri için bk. F. Ş. Boydak 2020: 265-280. Sikatî billah mührünün cilt sanatında tespit edilen ilk örneği, 10. yüzyıla tarihlendirilen Kayrevân cildir (bk. Dreiholz 1997: 28-31).

Mühürler, formları itibariyle ekseriyetle dairevî formda yapılmış olup 4-7 mm çapındadır. Dairevî mühür çivileri, gülçe veya noktalık çivilerine benzer şekilde imal edilerek ciltlere uygulanmış olmalıdır. Kitâbe ve kare formda mühürlere ise daha nadir rastlanmaktadır.

Mühürlerin içeriğinde cildin mücellidine işaret eden erkek isimleri ve tevekkül veya temenni içeren çeşitli dua ibâreleri yer almaktadır. Mühürlerde cildin sanatkarının adının yer alması Orta çağ mücellit teşkilatının aydınlatılmasına katkı sunmaktadır. İçeriğinde mücellit isimlerinin yer aldığı mühürlerde; isimler tek başına verildiği gibi “Amile” ibâresiyle ya da nisbesiyle birlikte verildiği de olmuştur. Tevekkül veya temenni içeren çeşitli dua ibâreleri ise sikatî billah, hasbiyallah ve el-izzü’ d-dâim ibâreleridir. Örneklerden de görüldüğü üzere gerek mücellit gerekse dua mühürleri içerikleri açısından anlamlı olmakla beraber cilt kapağında yer alan şemse, salbek, köşebent ve pervaz bölümlerinde birer bezeme unsuru olarak kullanılmaları bakımından da dikkate değerdir. Mühürler birden fazla basılarak kimi zaman kapak merkezinde şemse yerine kimi zaman köşebent içlerine kimi zamansa pervazlarda bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Şemse içindeki geçme desenlerinin aralarına, doğrudan şemse merkezine, köşebent içlerine, salbek veya köşebent bulunmayan ciltlerde salbek veya köşebent bölümüne ve sertâbların muhtelif yerlerine vurulan mühürler, cilt tezyînatına katkı sunmuştur. Bu mühürlerin dairevî tasarımları itibariyle gülçe, noktalık vb. süsleme unsuru yerine uygulandığını söylemek mümkündür. Mühürlerin içeriğindeki yazıların estetik boyutu da onların bezeme unsuru oluşunu destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

Arıtan, Ahmet Saim (2001). “Selçuklu Cildlerinde İmzalar”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, 1, Haz. Osman Eravşar, Konya: Selçuk Üniversitesi, s.39-42, 511-518.

Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2, İstanbul: Kubbealtı.

Bilmiş, Hüseyin Gürsel (2014). “İnebey Kütüphanesi’nden Dokuz Yeni Tespit ile Birlikte Mücellid İmzaları ve Mücellidleri”, *Uluslararası Cilt Sanatı Buluşması Sempozyumu - Tebliğler*, ed. Ali Rıza Özcan, İstanbul: Lale Yayıncılık, s. 53-66.

Bosch, Gulnar vd. (1981). *Islamic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)*, Chicago: Chicago Üniversitesi.

Boydak, Fatma Şeyma (2020). “Orta Çağ İslâm Cildlerinde ‘Sikatî Billah’ Mührü”, *Marife* 20/1, s. 265- 280.

Boydak, Fatma Şeyma (2022). “14. Yüzyılın Gizli Kalmış Mücellidi Şeref’in İmzalı Cildi ve Desen Analizi”, *25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, ed. Ahmet Çaycı - Ahmet Yavuzylmaz, Konya: NEÜ Yayınları, s. 415-424.

Boydak, Fatma Şeyma (2023a). *Türk Cild Sanatında Mücellid Mühürleri (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, Konya: Palet Yayınları.

Boydak, Fatma Şeyma (2023b). “Mehmed eş-Şerif İmzalı Ciltler ve Bezeme Özellikleri”, *Art-Sanat* 19, s. 79-101.

Çakmak, Yasin (2021a). “Bookbindings with Bookbinder Sealed from Vahid Pasha Man-

uscript Library”, *Middle East International Conference on Contemporary Scientific Studies-VI*, İksad Yayınları, 324-336.

Çakmak, Yasin (2021b). “Topkapı Sarayı Müzesi Depolarındaki Geçme-Örgü Tezyinatlı Cilt Grubu ve Bir Mücellit İmzası”, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 21, s.60-89

Çaycı, Ahmet (2008). *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Çaycı, Ahmet (2018). *Türk-İslâm Kültüründe Vakıf ve Sanat*, Konya: Palet Yayınları.

Dreibholz, Ursula (1997). “Some Aspects of Early Islamic Bookbinding from Great Mosque of San’a Yemen”, *Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient*, ed. François Déroche - Francis Richard, Paris: Bibliothèque Nationale de France, s. 16-34.

Haldane, Duncan (1983). *Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum*, London: The World of Islam Festival Trust.

Kut, Günay ve Nimet Bayraktar (1984). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2020). “Mühür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 31, s. 529-530

Özen, Mine Esiner (1998). *Türk Cilt Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Raby Julian ve Zeren Tanındı (1993), *Turkish Bookbinding in the 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, London: Azimut Editions.

Seçen, İslam (2017). “Klasik Türk Cildinin Yapısal Unsurları ve Çeşitleri”. *Türk Sanatının Yapı Taşları II*. İstanbul: Bülent Ecevit Üniversitesi, s. 61-73.

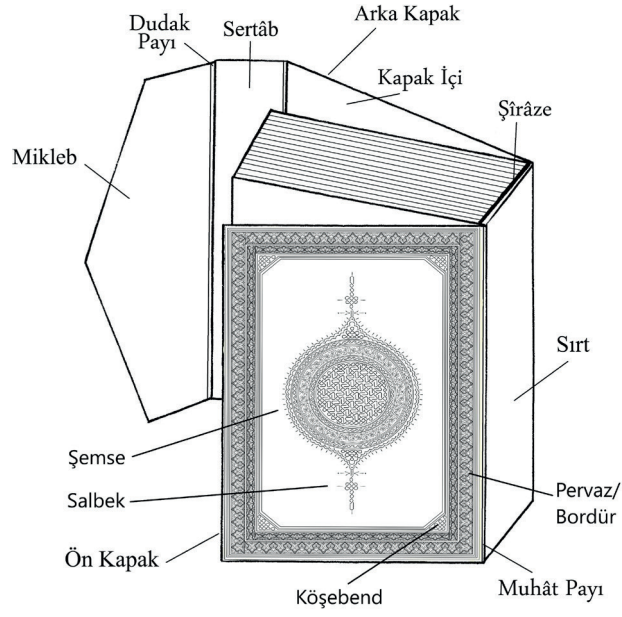
Tanıncı, Zeren (1990). “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde Orta Çağ İslam Ciltleri”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık* 4, s. 102-149

Taş, Necati Fahri ve Nebi Bozkurt (2020). “Mühür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 31, s. 527-528.

Ünver, Ahmet Süheyl (2010). “Anadolu Selçuklu Kitap Süsleri ve Resimleri”, *Türk Süsleme Sanatları*, Haz. Gülbün Mesara ve Aykut Kazancıgil, İstanbul: İşaret Yayınları, 2, s. 133-174.

Weisweiler, Max (1962). *Der Islamische Bucheinband Des Mittelalters*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Ekler (Şekiller)

Görsel 1: Cildin ve kapağın bölümleri (Çizim: F. Şeyma Boydak)

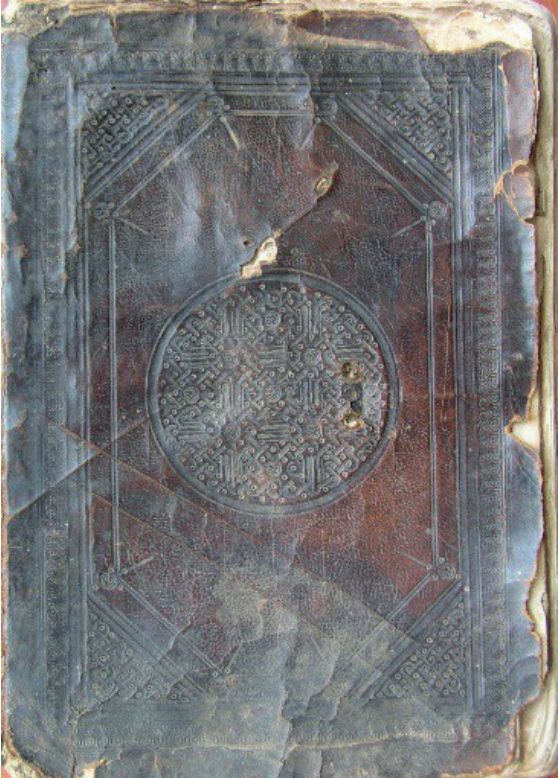
Görsel 2: Gülçe çivisi (Haldane 1983: 19)

Görsel 3: Noktalık çivisi (İslam Seçen cilt atölyesinden, 2018)

Görsel 4-5: Şemse bezemesi olarak kullanılan mühürler. “Amile Yûsuf el-Konevî” (Süleymaniye YEK Fatih 228, 739/1338)

Görsel 6-7: Şemse içinde gülçe bezemesi olarak kullanılan mühürler. “Sikatî billah” (İnebey YEK Hüseyin Çelebi 641)

350

Görsel 8-9: Salbek bezemesi olarak kullanılan mühürler. “Hasbiyallah” (Manisa YEK 7992, 703/1303)

Görsel 10-11: Köşebent, sertâb ve mikleb bezemesi olarak kullanılan mühürler. “Mehmed eş- Şerîf” (TSMK III. Ahmed 465 (9-10), 699/1299)

Görsel 12-13: Köşebent bezemesi olarak kullanılan mühürler. "Sikafı billah" (Yusuf Ağa YEK 652)

Görsel 14-15: Kenar bezemesi olarak kullanılan mühürler. "el-İzzü'd-dâim" (Kastamonu YEK 2779, 14. yüzyıl)

